

Liktor Zoltán Attila*

Recuperata fuit Hispania

A spanyol politikai kultúra (késő) középkori mozzanata

„Megszerezni Granada királyságát, és kiűzni belőle szent katolikus hitünk ellenségeit, kik azt oly sok időn át bitorolták és birtokolták”

(Katolikus Izabella végrendeletéből, 1504)

1. A reconquista és a római katolicizmus – a spanyol öntudat oszlopai

Az Ibériai-félszigeten a 8. század elején bekövetkezett arab hódítást követően az egész középkor folyamán (711–1492) jelen volt az iszlám mint politikai erő, a keresztények (spanyolok, portugálok) évszázadokig küzdöttek a különböző, egymást váltó muzulmán hatalmakkal, a *reconquista* – az Ibériai-félsziget visszahódítása a móroktól – hol fellángolt, hol pedig holtpontra jutott. A spanyol uralkodók a kezdetektől fogva a keresztény vizigót királyok örököseinek tartották magukat, országukat Krisztus hitének védpajzsaként tekintették, amely gondolat a középkori krónikákban következetesen végigvonul.³ A keresztények erősen vallásos meggyőződéssel fűtött honvédő harcát Szent Jakab (Santiago) apostol sírjának megtalálása (800) és zarándokhelyé válása (Santiago de Compostela), legendájának – miszerint fehér lován egy csatában megjelent, és a keresztényeket a mórok feletti nagy diadalhoz segítette – kialakulása is fűtötte. Santiago apostolnak mint Spanyolország patrónusának ünnepét a 17. században már törvény rendelte el,⁴ és azt a mai napig is tartják. Az egykori vizigót keresztény terü-

Kasztíliai Izabella királynő (1474–1504), ismeretlen festő alkotása (1485)¹⁶

letek visszahódításának (*reconquista*) eszmeisége már a 9. században megjelent a krónikákban, a retorika következetesen a mór uralomtól való megszabadításra (*Recuperata fuit Hispania*) épített.⁵

A keresztes hadjáratok kapcsán a szentföldi keresztes hadjáratokra gondolunk leginkább, de a nagyformátumú középkori egyházfők pontosan értették, hogy az egymást váltó keleti iszlám birodalmak (Szeldzsuk, Ajjúbida, Oszmán) és az Ibériai-félszigeten is jelen lévő, egymást váltó (Omajjád, Almorávida, Almohád, Naszrida) iszlám formációk időről-időre való megerősödése harapófogóba fogja Európát. A pápák a *reconquistát* élet-halál harcnak tekintették. Már a 11. század második felében felhívást intézett II. Sándor pápa az iszlámmal szembeni küzdelemre az Ibériai-félszigeten, amely visszahangra is talált észak-itáliai és dél-francia területen, ami lényegében a szentföldi kereszteshadjáratok előtti harcmodor kipróbálását jelentette.⁶ A keresztes eszme – természetes módon – úgy a spanyol uralkodókat, mint az egész nemességet is áthatotta,⁷ a spanyol uralkodók nemzedékről nemzedékre újabb és újabb impulzusokat kaptak a Szentföldet illetően. Az első keresztes hadjáratban I. Péter aragon király részt akart venni, de a pápa az Ibériai-félszigeten való küzdelemre intette,⁸ a második keresztes hadjáratban részt vevő VII. Lajos francia király Santiago de Compostelába is elzarándokolt.⁹ III. (Szent) Ferdinánd kasztíliai király (1217–1252) hűgát a Santiago de Compostelába zarándoklatra szintén ellátogató János jeruzsálemi király és (később) konstantinápolyi latin császár vette nőül, maga pedig a német-római és a bizánci császári családokkal került rokonságba. Fia, X. (Bölcs) Alfonz (1252–1284) anyai ágon a német-római császári Hohensaufen és a bizánci császári Angelos dinasztia leszármazottja volt, a Jeruzsálem eleste (1187) után indult harmadik keresztes hadjáratot éppen dédapja, I. Frigyes római császár vezette. Alfonz végrendeletében kikötötte, hogy szívét a jeruzsálemi Szent Sír-templomban helyezték örök nyugalomra, őse, Frigyes császár – aki a harmadik keresztes hadjárat során hunyt el, és földi maradványait különböző szentföldi helyeken (Antiochia, Türosz) temették el – példáját követendő.¹⁰ Lelkesítően hathatott a kasztíliai királyra az, hogy hitvese az az Aragóniai Jolán

volt, akinek nagyapja II. András magyar király az ötödik keresztes hadjáratot vezette a Szentföldre, és aki a hagyomány szerint fel is vette a „Jeruzsálem királya” címet. Az Ibériai-félszigeten az Izabella (Isabel) név a már 1235-ben

* Liktor Zoltán Attila PhD főtanácsadó, Kúria (Werbőczy István Országbíró Kutatóintézet); megbízott oktató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Jogtörténelmi Tanszék, ORCID: 0009-0006-2097-324X

(!) szentté avatott Erzsébet magyar hercegnő (Elisabeth Hungariae) tiszteletére terjedt el. Alfonz – mint a Hohensaufok leányági leszármazottja – szerette volna elnyerni a császári koronát az interregnum felszámolásakor (1273), ahogyan Anjou Károly nápolyi király is, de Habsburg Rudolf gróffal szemben alulmaradt.

A Szentföld és Jeruzsálem iránti érdeklődés azonban csak tovább erősödött. Bölcs Alfonz végrendeletében ezer márká ezüstöt rendelt arra, hogy a jeruzsálemi Szent Sír-templomban új kápolnát alakítsanak ki. A 14. század elején Anjou Róbert nápolyi király (1309–1343) és hitvese, Aragóniai San-

cia már rendszeres adományt biztosított a jeruzsálemi ferences szerzeteseknek. Kasztíliai III. Henrik (1390–1406) a Sion-hegyi konvent helyreállítására tett jelentős adományt, Kasztíliai Izabella (1474–1504) pedig felújítva az Anjouk kezdeményezését, rendszeres adományt folyósított a jeruzsálemi ferenceseknek.¹¹ Ezt a politikát a spanyol uralkodók az egyiptomi mameluk szultánokkal való kölcsönös fenyegetések árnyékában vitték. Amikor a szultánok kiűzték a ferenceseket a Cenákulumból, IV. Henrik (1454–1474) azzal fenyegette meg a szultánt, hogy lerontja az összes mecsetet Kasztíliában, és kiűzi az ottani mórokat. A *reconquistát* beteljesítő granadai háború (1480–1492) utolsó szakaszában azzal próbált nyomást gyakorolni a mameluk szultán a jeruzsálemi ferenceseken keresztül a spanyol uralkodópárra, hogy ha nem hagynak fel a mórok elleni harccal Granadában, akkor a földdel teszi egyenlővé a Szent Sír-templomot Jeruzsálemben.¹² A spanyol uralkodópár elszántságát azonban ez nem tudta megtörni, sőt nem sokkal később a „Jeruzsálem királya” címet is meg tudták szerezni, amely a sok évszázados kereszties eszmét még tovább erősítette, aminek a Habsburgok időszakára is fontos hatása volt, erre majd a kora újkor részét érintő tanulmányban visszatérek.

A „Jeruzsálem királya” titulust X. Gergely pápa (1271–1276) közvetítésére még 1277-ben vásárolta meg Anjou I. Károly nápolyi király (1366–1385) Antiochiai Máriától, amely inntől fogva a Nápolyi Királyság titulátúrájának lett a része.¹³ A nápolyi királyi cím Anjou László nápolyi király (1386–1414) magyarországi kalandja (1403) nyomán a „Rex Hungariae, Dalmatiae, Croatiae” kiegészítéssel bővült, a címer pedig az Árpádok vörös-ezüst sávos szimbólumával. A nápolyi Anjou-ház kihalása (1435) után a francia Anjouk örökölték Nápolyt, Anjou René azonban nem tudta megtartani a trónt az aragon hódítással (1442) szemben, és Lotaringiába távozott, ahová magával vitte a címeket is, köztük a Magyarország és Jeruzsálem királya

címet.¹⁴ Nápoly meghódításával V. Alfonz aragon király az első spanyol uralkodó volt, aki felvette a „Jeruzsálem és Magyarország királya” címet,¹⁵ mivel azonban akara-

ta szerint Nápolyt törvénytelen fia, Ferrante örökölte (1458), a jeruzsálemi királyi cím elkerült az aragontól. A 15. század végén kezdődött itáliai háborúk forratagában II. Ferdinánd aragon királynak (1479–1516) sikerült elfoglalnia Nápolyt a 16. század elején, így a „Jeruzsálem és Magyarország királya” cím bekerült a spanyol királyok titulátúrájába, ami a mai napig is a történelmileg kialakult, hivatalos címek között szerepel. De nem csak a címek közé

Aragóniai II. Ferdinánd király címere, benne a jeruzsálemi kereszt és az Árpádok vörös-ezüst sávos szimbóluma¹⁷

került be, a címereikben is megjelent a jeruzsálemi kereszt az Árpádok vörös-ezüst sávos szimbólumával együtt, amit aztán nemcsak pénzeikre vertek vagy a törvénykönyvekre nyomattak rá, de katedrálisok, városházák, királyi paloták, egyetemek, ispotályok homlokzatán kőbe is faragtak a Habsburgok időszakában.

2. Az Ibériai-félsziget – mozaikok és ellentmondások halmaza

Az Ibériai-félsziget a középkor folyamán úgy politikailag (különböző királyságok; Kasztília, León, Navarra, Aragónia, Katalónia, Valencia, Portugália), mint etnikailag (portugálok, spanyolok, zsidók, mórok stb.) és vallási tekintetben (keresztények, zsidók, muszlimok) meglehetősen széttagolt volt, ami a spanyol politikai gondolkodást szükségképpen az egység megteremtése felé terelte. Úgy a politikai, mint a vallási és társadalmi egység megteremtése felé, mivel ezt tekintették a félsziget visszahódítása és megtartása kulcsának. A honvédő harc erős vallásos meggyőződéssel párosult, és e kettő egymásból fakadt és egymásba kapcsolódott. Ha ezt nem vesszük számításba, akkor nem értjük meg a spanyol korona viselkedését úgy a félszigeten a középkorban, mint a birodalom kialakítása során a kora újkorban világszerte.

3. Politikai egység – jogi széttagoltság, a Borgiák szerepe

A *reconquista* korai évszázadaiban (9–12. század) – a politikai ésszerűséggel szemben – a visszafoglalt területeken nem egységes királyságok, hanem több szuverén

politikai entitás alakult ki, így jött létre többek között a portugál grófság, majd maga a királyság is. Volt, hogy amit sikerült egyesíteni, azt később újfent kétfelé bontották, mint VII. Alfonz, aki – magát „császárnak” koronáztatta (*Imperator totius Hispaniae*), azonban – fiai között felosztotta León és Kasztília királyságait a 12. század derekán, amit majd a csak 13. század első felében sikerül újra egyesíteni. A mórokkal szembeni küzdelem sikerének elengedhetetlen feltétele volt, hogy politikailag egyesíteni tudják a félsziget legalább nagy részét, amely felismerés inntől fogva a spanyol politikát mágnesként húzta az egyesítés felé. A késői évszázadok (14–15. század) során több kísérlet is volt, hogy a különböző ibériai királyságokat legalább politikailag egyesítsék, de ezek a törekvések számos tényezőnél fogva megbuktak.¹⁸

A 15. század elején a nagy nyugati egyházszakadás konstanzi zsinaton történt felszámolása nem volt teljes, mert Aragóniában az ellenpápák – az aragon udvar védelme alatt (!) – továbbra is kitartottak Colonna V. Márton (1417–1431) pápával szemben. A jogász végzettségű Alonso Borja (Borgia), a léridai egyetem professzora, királyi tanácsos, hathatós közbenjárására sikerült elérni, hogy az aragon ellenpápa lemondjon és így kibékíteni az aragon udvart Rómával, aki ezért Colonna pápától cserében Valencia püspökségét kapta meg (1429), IV. Jenő pápától pedig bíborosi kalapot kapott (1444).¹⁹ A pápának a 15. században két ellentétes hozzáállást kellett volna összehangolni az oszmánok előretörése miatt; egyrészt a Kelet egyre sürgetőbb segélykéréseit, másrészt a Nyugat egyre látványosabb érdektelenségét. Az oszmánok jelentette új veszélyt a spanyolok azonban pontosan értették, Nápoly aragon elfoglalása (1442) is ebbe illett bele. Kulcsfontossága volt annak is, hogy Konstantinápoly elfoglalása (1453) után az iszlámmal szembeni harc fontosságát és összefüggéseit leginkább értő egyik spanyol bíborost, Alonso Borgiát választották pápává, aki egész pápaságát (1455–1458) az iszlámmal, az oszmánokkal szembeni küzdelemre és az európai összefogásra szánta. Már névválasztása (III. Kallixtus) is tudatos volt, ugyanis hasonnevű egykori elődje (II. Kallixtus pápa) volt az, aki az investitúra háborúkat lezáró wormsi konkordátumot (1122) tető alá hozta a császárral, megszüntetve így a pápai és a világi hatalmak közti viszálykodás egyik forrását.

A spanyol királyságok a 15. század közepe táján jelentős belpolitikai válsággal küszködtek. Tovább rontotta a helyzetet, hogy IV. Henrik kasztíliai király egyetlen leánya, Johanna legitimitása kérdőjeles volt – Portugáliai Johanna királynét házasságtöréssel vádolták –, öccse, Alfonz herceg a (†1468) a belpolitikai viszálykodások során gyanús körülmények között váratlanul elhunyt, húga, Izabella pedig, bátyja akarata ellenére, meghamisított pápai *dispensatio*-val kötött házasságot (1469) unokatestvérével, Aragóniai Ferdinánddal.²⁰ Ennek következtében a Ferdinánd és Izabella kapcsolatából született gyermek, Aragóniai Izabella törvénytelen volt. A polgárháború való veszélye forgott fenn, éppen akkor, mikor a spanyol királyságok katonai erejére az oszmánok folyamatos térnyerése miatt egyre nagyobb szükség lett volna. II. Pál pápa (1464–1471) – Henrik király kérésére tagadta meg a

dispensatio kiadását Izabella és Ferdinánd frigye kapcsán – halála után az új pápát, IV. Szixtuszt (1471–1484) azonban sikerrel győzte meg Rodrigo Borgia bíboros, hogy Izabella és Ferdinánd a jövő záloga. Csak ők képesek biztosítani a dinasztikus folytonosságot, és a spanyol királyságok politikai egyesítését megteremteni, ami az iszlámnak új lendületet adó oszmánok jelentette új kihívással szembeni fellépéshez elengedhetetlen. Borgia bíboros 1472-ben pápai legátusként spanyol földön tett látogatása során sikerült tető alá hoznia egy sokrétű egyezségrendszert. Ennek értelmében a spanyol bíboros a pápai *dispensatio* kieszközlésével törvényesíteni tudta utólag a frigyet és a gyermekek státusát. Megegyezett Henrik királlyal, hogy az tiszteletben tartja Izabella öröklési jogát, és meggyőzte Izabella legfőbb ellenfelét, Gonzalo de Mendoza érseket, hogy bíborosi kalapért cserében álljon Izabella oldalára. Végül sikerült véget vetni az aragóniai polgárháborúnak, valamint elismertetni Ferdinándot az aragon trón jogos várományosának.²¹ Izabella kasztíliai (1474) és Ferdinánd aragóniai (1479) trónra kerülésével az uralkodópár házassága révén létrejött a dinasztikus unió a spanyol királyságok között, ami előfeltétele volt, hogy a félszigetet 1492-ben sikerült visszafoglalni a móroktól. Rodrigo Borgia már VI. Sándor pápaként (1492–1503) határozottan fellépett Savonarola (eretnek)mozgalmával szemben, mert tudta, hogy az oszmán fenyegetés árnyékában az Itáliában kirobbant francia–spanyol császári viszály mellett az újabb vallási széthúzás a kereszténységet a végveszélybe lökheti.²² Az itáliai háborúk során a spanyol uralkodópár természetes szövetségest talált – részben Sándor pápa közvetítésével – a franciákkal Burgundia miatt évtizedek óta viszálykodó Habsburgokban, a kettős házasság²³ megnyitotta az utat a Habsburg-ház előtt a spanyol trónra, ami a 16. század elején be is teljesedett. A világ spanyol és portugál félre való felosztása az ő nevéhez fűződik, amely évszázadokra meghatározta e földrészek sorsát, és máig is hirdeti e döntés következményeit.

A spanyol királyságok között a perszonális unió majd csak Aragóniai Ferdinánd halála (†1516) után jön létre, ami már a Habsburgok uralmához (1516–1700) kötődik, de a politikai egység megteremtése ellenére jogi értelemben a különböző királyságok szuverén államok maradtak. A portugál uralkodókkal fenntartott szoros családi szálak és a trónöröklés rendje kölcsönösen lehetőséget kínáltak az egyesítési törekvéseknek, a 15. század végén Aragóniai Izabella infánsnőnek (†1498) I. Mánuel portugál királytól (1495–1521) született gyermeke (Miguel de la Paz infáns, †1500) az öröklés útján személyében egyesíthette volna az ibériai királyságokat, de arra csak 1580-ban, már a Habsburgok időszakában került sor. A Habsburgok uralma alatt az ibériai unió egészen 1640-ig tartott, de a portugál birodalom belkormányzati önállósága végig megmaradt. Miért fontos ez? Azért, mert a kora újkorban a Habsburgok gondolkodásában a spanyol birodalom kialakítása és fenntartása során elsősorban a politikai – és sokkal kevésbé a jogi – egység megteremtése, illetve megőrzése bírt döntő jelentőséggel, amire majd a kora újkorban rész tárgyaló tanulmányban visszatérek.

4. Az etnikai és vallási széttagoltság – együttélés és súrlódások

A középkori ibériai királyságok társadalma – a római, a vizigót majd arab hódítás következtében – részben párhuzamos, részben keveredett volt, sokszázézes zsidó és muszlim lakosság élt a keresztény mellett vagy azzal együtt. Úgy a keresztény, mint a mór fennhatóság alatt éltek mindhárom felekezethez tartozó alattvalók, viszonylagos nyugalomban és békességben.²⁴ Amikor a 11. század végén a spanyolok visszaszerezték az egykori vizigót királyi székhelyet, Toledo városát, úgy egyeztek meg, hogy a város muzulmán lakossága megtarthatja javait, nagymecsetjét, szokásait, vallását. A zsidók, muszlimok, keresztények – bár időről-időre voltak zendülések és összeütközések közöttük, mégis – valamiféle egyenlőséget élveztek a félszigeten a korai középkorban, úgy a keresztény, mint a mór uralom alatt. A viszony persze nem volt mentes a kölcsönös bizalmatlanságtól, az Afrikából támogatott muszlim (ellen)támadás veszélye állandó fenyegetést jelentett a keresztény királyságok számára, de a zsidók számára is, az Omajjádok uralma után a mór területeken radikálisan megváltozott a korábbi toleráns hozzáállás, az Almorávidák a zsidók jelentős részét erőszakkal az iszlámra térítették át, míg mások spanyol (keresztény) területre menekültek át. Ugyanakkor a keresztények között élt az a meggyőződés/émlék, hogy az Ibériai-félsziget arab meghódítását a zsidók tevélegesen támogatták a keresztény (vizigót) uralommal szemben.²⁵ Ettől a zsidó–muszlim összjátásztól való félelem az újkorban is erősen a spanyol politika és a közhangulat látóterében maradt, erről majd a kora újkori tanulmányban bővebben lesz szó.

Számos helyen, ahol a lakosság felekezeti (és etnikailag) kevert volt, ott jellemző volt a vegyes házasság, részt vettek egymás ünnepein, ismerték egymás énekeit, szokásait, vallási szertartásait. A *reconquista* egyik meghatározó, legmozgalmasabb időszakában is, a 13. század első felének háborús hangulata ellenére keresztény területen békés egymás mellett és együttélés volt, III. (Szent) Ferdinánd magát a „három religio királyának” mondta egy olyan korszakban, amikor a püspöki inkvizíció helyébe felállított új pápai inkvizíció (1230) működtetését a kasztíliai születésű Szent Domonkos által életre hívott domonkos rend vállalta fel.²⁶ A zsidók és a muszlimok a teljes gazdasági életben – földművesek, cipészek, textilfestők, orvosok, jogászok, ékszerészek, kereskedők, pénzváltók stb. – jelen voltak, persze a többségük a városokban élt, kulcsszerepet játszottak a kereskedelemben és az állami pénzügyek kezelésében. Az adóbérletlen keresztény a korona jóvedelmének szinte egészét kezükben tartották a zsidók,²⁷ ami egy idő után ellenérzésekhez vezetett velük szemben, ez a 14. századi rendi gyűléseken már téma volt, 1380-ban a zsidókat szabadságvesztés terhe mellett eltiltják attól, hogy másokat a saját hitükre térítsenek, a saját szokásaik átvételére vegyenek rá.²⁸ Az 1391-es nagy zavargások után kényszerből a zsidók (és nagyon szűk körben a muszlimok) egy része felvette a kereszténységet, főként a gazdag, kereskedő- vagy bankárcsaládok – ami

korábban nem volt jellemző –, de úgy az arisztokrácia, mint a korona a védelmükre kelt. Voltak, akik külföldre távoztak, mint az Avranavel család, akik Portugáliába menekültek, majd pár évtized múlva onnan kellett menekülniük, és tértek vissza spanyol földre, egyenesen a királyi udvarba. Az aragon korona ki is adott egy rendeletet, amelyben elítélte az erőszakos térítést, és lehetőséget adott arra, hogy az érintettek, ha akarnak, visszatérhetnek eredeti hitükre.²⁹ Ezen családok egy része titokban, ott-hon, nem nyilvánosan továbbra is zsidó hitét gyakorolta (*judeoconversos*, *criptojudíos*, *marranos*), és megtartotta régi szokásait.³⁰ Megkülönböztetésül az új társadalmi réteget, a keresztény hitet felvett zsidókat és muszlimokat hívták „újkeresztényeknek” (*cristianos nuevos*) míg a zsidó és/vagy muszlim felmenőkkel nem rendelkezőket „régierős keresztényeknek” (*cristianos viejos*). Ezek a jelzők még évszázadok múlva is megmaradtak, nem számított az, hogy hány nemzedék váltotta egymást, akár évszázadok (!) óta keresztény volt már az adott család. 1413-ban büntetés terhe alatt tiltják meg törvényben, hogy bárki megakadályozza azt, hogy zsidók vagy mórok (saját meggyőződésből) áttérjenek a keresztény hitre.³¹ A 14–15. század fordulójától kezdve a *conversók* a királyi udvarban, a városokban és a katolikus egyházban nagyon jelentős hivatalokat, méltóságokat foglaltak el. Az 1440 és 1469 közötti időszakban Kasztíliaiban a királyi adószedők 15%-a *converso* volt, Aragóniában a 15. század második felére a legfontosabb közjogi méltóságokat *converso* (Santángel, Santa Fé, Sánchez stb.) személyek birtokolták.³² Selemoh ha-Leví burgosi főrabbi áttérve a keresztény hitre (Pablo de Santa María), cartagenai majd burgosi püspök lett, majd a király tanácsosa, később pápai legátus. A *converso* Diego Arias Dávila kincstárnok egyik fia segoviai püspök lett és a nyomdaipar megteremtője spanyol földön (1472), unokája pedig Puñonrostro első grófja.³³ Ami együtt az is jelentette egyrészt, hogy a politika számára ez nem jelentett gondot, másrészt azzal járt, hogy azokból a méltóságokból, hivatalokból ezek a *converso* családok kiszorították a szegényebb vidéki, régi keresztény nemesiség jelentős részét, a kevésbé befolyásos városi polgárokat, ami egyre erősödő társadalmi súrlódásokat okozott. Az addigi békés együttélés a 15. században kezdett megváltozni, de azt tovább bonyolította a tény, hogy akkorra már számos befolyásos nemesi vagy polgári család került rokonságba zsidó (vagy sokkal kisebb számban muszlim) családokkal. Jelenséggé vált a zsidó (kisebb számban muszlim) családokban, hogy a família egy része felvette a kereszténységet, a másik része maradt zsidó (vagy iszlám) hitű, és a két kultúra, szokás stb. egy háztartáson belül élt – sokszor keveredett –, még inkább jellemző volt ez a vegyes házasságoknál. Ennek következménye volt, hogy számosan – katolikus hitükben elbizonytalanodva – nyilvánosan megkérdőjelezték, hogy a katolikus egyház tanítása volna az igaz út.³⁴ Az iszlámmal szembeni küzdelem hevében mindez a korona számára komoly veszélyforrást jelentett, hiszen a küzdelem eszmei hátterét bomlasztotta. A 15. században a városokban egyre-másra jelentek meg az elkülönítési törekvések – azok már korábbi évszázadokban is voltak, de hasztalan –, hogy a zsidók, ke-

resztények, muszlimok külön városrészen lakjanak, ne beszéljenek egymással, ne étkezzenek együtt (az Ibériai-félsziget kultúrájában a nagy közös étkezések már akkor is szokásban voltak), ne járjanak közösen fürdőbe stb., amit gyakorlatilag lehetetlen volt betartani.

A 15. század közepe táján a királyi hatalom meggyengülését kihasználva több aragon városban is hoztak korlátozásokat a *conversókkal* szemben, hivatalviselés, lakhatás tilalma, Barcelona városa még csak a város jegyzői közül zárja ki a *conversókat* (1436), Valencia és Katalónia királyságokban már minden közhivatal viseléséből kizárják őket (1437). Lérida városában még megakadályozzák a kizárásukat (1437), Villena már királyi privilégiumot kap a zsidók nem tûréséről a városban (1446).³⁵ Kasztíliában hasonló látunk ugyanebben az időszakban. Az uralkodó befolyásos *converso* kegyencének népszerűtlensége elég volt ahhoz, hogy a közhangulatot felhasználva egy ribillió (1449) után Toledo városának vezetését – a kegyencnek a város kiváltságait csorbítani igyekvő törekvésére válaszul – arra kényszerítette a zúgolódó tömeg, hogy a *converso* személyeket zárják ki a városi közhivatalok viseléséből.³⁶ Kezdetű büszkeségszámba menni és témává válni az, hogy a felmenők között nem volt *converso* (zsidó vagy mór) személy.³⁷ Ezzel a politika is foglalkozni kényszerült, mivel a különböző városok, káptalanok, főiskolák és egyetemek, lovagrendek stb. egyre-másra hozták a (*conversókat*) kizáró rendelkezéseket, bár azokat sem akkor sem később nem tartották be következetesen. A 15. századi városi zendülések hatására megjelenik a „vér tisztaságának” (*la limpieza de sangre*) elve, ami nem faji, hanem hitéleti-erkölcsi kérdésként forgott a köztudatban (nem a származás, hanem az eretnokség³⁸ volt a kifogás, amit jól mutat, hogy a törvénykönyvben a zsidókról és a mórokról szóló fejezet után az eretnekekről szóló rész következik) és a *conversók* egyházi és világi közhivatalokból való kizárását célozta.³⁹ A korszak több neves személyisége emelte fel szavát, részben teológiai – minden keresztény egyenlő –, részben pedig praktikus okokból – a tehetősebb nemesség és polgárság jelentős része akkorra már rokoni kapcsolatba került jómódú zsidó és/vagy mór családokkal – az intézkedések ellen. A *converso* Juan de Torquemada bíboros szorgalmazására V. Miklós pápa (1447–1455) *Humani generis inimicus* kezdetű bullájában (1449) el is ítélte, hogy keresztények között különbséget tegyenek, mondván, származása miatt egy keresztényt se lehet közhivatal viseléséből kizárni.⁴⁰

A korona – megerősödése után, az 1470-es, 1480-as években – ezeket az intézkedéseket próbálta tompítani, a zsidó és keresztény lakosság közötti békét fenntartani, de a társadalmi feszültségeket nem sikerült elsimítani, és a feszültség csökkentése érdekében a politika lépni volt kénytelen. Ennek következménye lett a Szent Inkvizíció Törvényszékének mind Kasztíliában (1478) mind pedig Aragóniában (1483) történt felállítása. Egyre-másra hozták a városokban a rendeleteket, amelyben arra kötelezték a zsidókat, hogy költözzenek külön kerületekbe, a keresztényektől elkülönülve. Az 1480-as évektől – amikor már javában zajlott a granadai háború – az inkvizíció aktivitása felerősödött, fővesztés terhe alatt tiltották, hogy kereszté-

nyek zsidó vagy iszlám hitre áttérjenek.⁴¹ A korábbi törekvéseket az első főinkvizítor, a *converso* Tomas de Torquemada – Juan de Torquemada bíboros unokaöccse – azzal próbálta enyhíteni, hogy csak azokat (a *converso* személyeket) zárják ki közhivatalok viseléséből, akiket az inkvizíció eretnokség miatt elítélt. Ezt törvényben végül úgy szabályozták, hogy az eretnokség miatt elítéltek (akár régi keresztények) leszármazottai fiágon két nemzedéken, női ágon egy nemzedéken át nem viselhetnek közhivatalt.⁴²

A korona a kezdetektől fogva ellenezte ezeket a *limpieza de sangre* döntéseket, mert tudta, hogy gyűlölséget és nyugtalanságot eredményez, ezek a szabályok elszigetelt esetek voltak, törvényt ilyen tárgyban a spanyol uralkodók soha nem hoztak, a törvénygyűjteményben olyat nem találunk, sőt épp ellenkezőleg, azok meg nem tartásáról rendelkeznek a Habsburgok majd a kora újkorban.

5. A spanyol szent inkvizíció (1478) – a vallási egység biztosításának záloga

A középkor során Kasztíliában nem voltak eretnekmozgalmak, mint Európa különböző országaiban (katharok dél-franciaországi és észak-itáliai területen, Wycliffe Angliában, Husz Csehországban), a *reconquista*, valamint a nagyszámú zsidó és muszlim jelenlét és együttélés önmagában megoldandó feladatot adott a spanyol politika és társadalom számára. A korona ragaszkodása a katolicizmushoz a hitbéli meggyőződésen túl nyilván politikai számításból is fakadt, ami úgy a középkorban, mint az újkorban is megmaradt. Még a 19. század elején (1805) kiadott törvénygyűjtemény első könyve is a *Szent Katolikus hitről* szóló fejezettel kezdődik, miszerint minden kereszténynek hinnie és vallania kell, amit a római katolikus egyház hisz és tanít, mindenkinek részt kell venni a körmeneteken, mindenkit terhel a szent gyónás megtartása, vagy a vásár- és ünnepnap munkavégzés tilalma és a boltzár tiszteletben tartása.⁴³ Aragóniában – a földrajzi közelség miatt – a 13. században felállították a pápai inkvizíciót, de Kasztíliában nem. Az inkvizíció célja a katolikus vallás tisztaságának megőrzése volt, és ebben a lényegében semmiben nem különbözött más kultúrák vallási bíróságától, gondolhatunk a Jézust halálra ítéző zsidó nagytanácsra, amely a zsidó vallás tisztaságát volt hivatott fenntartani, vagy – a korszakban egy közelebbi ismert példát hozva – a materializmus 17. századi ikonikus képviselőjének, Baruch Spinoza hollandiai zsidó filozófusnak a kiátkozására, vagy az iszlámban a hasonló lényegű *Sharia bíróságokra*.

A 15. század végén – pápai jóváhagyással – felállított spanyol Szent Inkvizíció Hivatalának Törvényszéke (Tribunal del Santo Oficio de la Inquisición) olyan intézmény volt, ahol a világi és az egyházi jelleg keveredett.⁴⁴ Tagjai klerikális személyek (teológusok, de főként jogászok) voltak, akiket a király nevezett ki, akik között – különösen az első, legaktívabb szakaszában – *judeoconversók* is voltak számosan, az első főinkvizítor – Tomás de Torquemada – maga is közéjük tartozott. Főként a városokban működött, leginkább ott, ahol nagyszámú zsidó és mór la-

kosság élt, vidéken ritkaságszámba ment a tevékenysége. Joghatósága csak a keresztényekre terjedt ki – a kereszténységre áttért egykori zsidó vagy muszlim személyekre is (!) –, de azon túl sem a zsidókra sem a muszlimokra. Szervezetét, szabályait a 15. század végén még Torquemada főinkvizítor alatt állították össze, amit később időről időre kiegészítettek.⁴⁵ Számos eljárási garanciát építettek be, a vádlott szabadon ügyvédet fogadhatott, szabadon nevezhetett meg tanúkat, vagy kérhette elfogult (harcos, rosszakaró) tanúk vagy inkvizítorok (!) kizárását az eljárásból. Bármikor kérhetett meghallgatást az inkvizítoroktól, a vádemelést követően megismerhette az ellen felhozott bizonyítékokat, hivatkozhatott a (fiatal vagy idős) korára, hanyagságra, emlékezetkiesésre, örültségre, amelyet általában enyhítő körülményként vett figyelembe a törvényszék. Lehetőség volt fellebbezésre, fellebbviteli fórumként az 1488-ban létrehozott főtörvényszék (Consejo de la Suprema Inquisición) működött. A hamis vádlókat, hamis tanúkat, korrupt inkvizítorokat szigorúbb büntetéssel sújtották, mint a vádlottat büntették volna, ha a vád igaz lett volna.⁴⁶ A fekete legenda szerint a spanyol szent inkvizíció tevékenységét a zsidók és mórok elleni gyűlölet, az esztelen vérengzés, az uralkodók és a tömegek szadizmusa, a végtelen kínzások és máglyák ki nem alvó tüzei keretették, milliók halála írható a számlájára. A valóságban a spanyol inkvizíció a kivételt jelentette a korabeli bíróságok között – beleértve abba más vallásokat is –, amely a megbánást elfogadta. A büntetési nemek igen változatosak voltak, döntő többségében kisebb bűncselekményt követtek el a delikvensen, bőjt meg nem tartása, ünnepek, szentmise, gyónás vagy a körmenet kihagyása stb., legtöbb esetben az egyszerű megbánás elegendő volt, a „büntetés” végül az imára kötelezés, bőjtölés vagy a (rövidebb-hosszabb) zárandoklat valamely szent helyre lett. A büntetési nemek között volt a vagyonekbe záras, a pénzbírság, a kilitás, a szabadságvesztés (legtöbb esetben csak hetek vagy hónapok, ritkább esetben évek), utóbbit – mivel nem voltak börtönök nagy számban, ezért azt – legtöbb esetben házi őrizetben, a saját otthonukban töltötték le, ahonnan az eljárás alá vont személyek sokszor szabadon kijárhattak.⁴⁷ Aragóniai II. Ferdinánd király javaslatára hozták be a gályarabságot, amire főként nemi erkölcs elleni bűncselekmények miatt ítélték embereket, alkalmazták a megszégyenítő és testfenyítő büntetéseket (botütés, korbácsolás), a legsúlyosabb persze a halálbüntetés volt. Az ítéleteket ugyan az inkvizíció törvényszéke hozta meg, de a világi hatóságok hajtották végre.⁴⁸ A források tanúsága szerint a spanyol inkvizícióhoz a 350 éves (!) története során összesen háromezer (!) halálos ítélet köthető, amelynek kétharmada az első negyven esztendőben történt.⁴⁹

Fennállása több szakaszra bontható. Az első az 1480 és 1520 közötti időszak, a legaktívabb szakasz, ekkor az eljárás alá vont személyek döntő többsége (90-99%) *judеоconverso* volt, de ugyanúgy régi keresztényekkel, papokkal, szerzetesekkel, püspökökkel (!) szemben is eljárak – az egyik leghíresebb, eljárás alá vont személyiség⁵⁰ talán Cesare Borgia, egykori bíboros, VI. Sándor pápa fia – nyilvános, ünnepélyes hititéleti cselekmény (*auto*

de fe) keretében, a halálos ítéletek kétharmadát (mintegy kétezer) ebben az időszakban mondták ki.⁵¹ A kivégzéseket soha sem az *autodafé* keretében, hanem azt követően hajtották végre, sokaknak csak jelképes kivégzése volt, mert még az ítélet végrehajtása előtt megszöktek. Még a 15. század végén törvényt hoztak, hogy azok, akik az ítélet végrehajtása előtt külföldre szöktek, de megpróbálnak visszatérni, „ki akarván irtani ezt a nagy bajt”, azokkal szemben fő- és jószágvesztés büntetéssel kell eljárni.⁵² Az Izabella királynő halála (1504 novembere) utáni hatalmi viszályban és politikai vákuumban a cárdobai inkvizítor 1504 decemberében 120 embert küldött máglyára, 1505 májusában 27 embert, majd Habsburg I. Fülöp királytrónra lépve (1506 nyarán) végül meg tudta akadályozni újabb 160 embernek a kivégzését.⁵³ A vádak mögött valódi okként az esetek jelentős részében személyes sérelmek álltak, szomszédi viszály, adósság, féltékenység, irigység stb. Az esetek jelentős részében zsidók vagy *conversók* vádoltak be „zsidósodással” (*judаizantes*) *conversókat*, hogy így csikarjanak ki pénzt belőlük, vagy szabaduljanak meg a feléjük fennálló adósságuktól. Mint mindenhol máshol, a spanyol inkvizícióban is volt korrupció, visszaélés, túlkapás, ami ellen rengeteg petíció érkezett a hibák kijavítása érdekében, a politika próbált is korrigálni, erre és a későbbi korszakokra majd a kora újkori részt tárgyaló tanulmányban visszatérek.

Az *autodafé* (hititéletek) mint eljárási cselekményhez ünnepélyes jelleg a kezdeti időszakban nem, csak a későbbiek során kapcsolódott, a 15–17. századi spanyol festőművészet legkedveltebb témája a vallás volt, de ezekről a hititéleti cselekményekről nagyon kevés spanyol alkotás készült. A spanyol inkvizíció leglátványosabb részének, az ünnepségszámba menő *autodafé*nak nincs számot tevő spanyol festészeti vagy grafikai öröksége, ellenben a kínzásoknak holland, francia, angol propagandisztikus/hamis festészete és ábrázolása tömegével, ami a spanyol inkvizíció körüli, máig ható fekete legenda „bizonyítéka” lett. Amit műveltek az angolok, franciák, hollandok, azt megfestették, megrajzolták és aláírták, hogy a spanyol inkvizíció követte el. Az *autodafék* politikai és társadalmi súlytalanságát mutatja az a tény, hogy az inkvizíció működésének első – legaktívabb – időszakában Izabella és Ferdinánd soha egyetlen alkalommal sem vett részt azokon.⁵⁴ A jelentéktelenséget és társadalmi érdektelenségét mutatja az is, hogy az inkvizíció a különböző városokban testvériségként (*hermandad*) még a 16. században sem vonul(t) fel ünnepek alkalmával.

6. Az Alhambra rendelet (1492) és végrehajtása

A spanyol uralkodópár a *reconquista* beteljesedését követően szinte azonnal kiadta az Alhambra rendeletet, amelyben a királyságok területén élő minden zsidót a kereszténység felvételére hívtak fel. A rendelet csak annak megtagadása után kötelezte őket távozásra.⁵⁵ Az uralkodók nem kirekeszteni akarták a zsidókat a társadalom-

ból, hanem épp ellenkezőleg, teljességgel a társadalomba illeszteni. A döntés célja a vallási és társadalmi egység megteremtése, a vallási viszálykodások megszüntetése volt. Az indoklás szerint a zsidók a keresztényeket próbálták meg áttéríteni a saját hitükre, „bevezették a keresztényeket az ő szokásaikba, a mózesi törvények szerinti böjtbe, kovásztalan kenyeret, rituálisan vágott állati húst adtak nekik, összegyűltek, hogy a mózesi törvények történetét megismertessék velük, teljességgel meggyőzendő őket, hogy ezen kívül nincs más törvény vagy igazság”. Ezt a folyamatot az iszlámmal szemben folytatott élet-halál harc (*reconquista*) miatt az uralkodópár minden igyekezettel próbálta megakasztani. Az iszlámmal szembeni küzdelem a *reconquistával* nem ért véget, az oszmánok megállíthatatlan terjeszkedése az ibériai királyságokat is fenyegette, az uralkodópár ezt jól látta, bár már nem érték meg, de 1516-ban az oszmánok Algíri Kormányzóság néven a befolyásukat egészen odáig terjesztették. A fentebb vázolt társadalmi-kulturális kapcsolat a 15. század második felére alapvetően megváltozott tehát.⁵⁶ A katolikus hit védelmében – és a királyi hatalom erősítése, a társadalom egységesítése érdekében – kelt rendelet szerint a spanyol királyságokból mindazon zsidók, akik nem hajlandók áttérni a katolikus hitre – „fő és jószágvesztés” büntetés terhe alatt – kötelesek elhagyni az országokat, ahová soha nem térhetnek vissza.

A befolyásos zsidók, mint a bankár Isaac Abravanel (akinek felmenői még az 1391-es zavargások idején menekültek Portugáliába), vagy a kasztíliai főrabbi és egyben bankár, Abraham Seneor nagy pénzügyi felajánlása mellett megpróbálták rávenni az uralkodópárt, hogy vonják vissza a rendeletet. Torquemada főinkvizítor színpadias fellépésének hatására – az udvarban harminc ezüstpénzt vágott az asztalra a tanácskozáson, mondván, hogy „Krisztus megint el lesz adva a zsidóknak”, ha ezt megengedik – azonban erre nem került sor.⁵⁷ A kivándorlás Portugália, Itália különböző fejedelemségei, a Pápaság (VI. Sándor pápa tárt karokkal fogadta a szefárd zsidókat Rómában), Németalföld, Afrika és jelentős részben az Oszmán Birodalom irányába történt, II. Bajezid oszmán szultán külön flottát küldött a zsidókért a spanyol partokhoz.⁵⁸ Az oszmánoknál a könyvnyomtatást szefárd zsidók honosították meg (1493), de ilyen előkelő (szefárd) zsidó család tagja volt a Magyarországon menedékre lelt, és itt egészen az alkincstartóságig jutó Szerencsés Imre is.⁵⁹ Nem tudja a történetírás, hogy mennyien tértek át a katolikus hitre, és mennyien távoztak 1492-ben – a zsidók számát a történetírás még megközelítően sem tudja megállapítani, a becslések óriási szórást mutatnak, a 80 ezer és a 800 ezer között –, de azt tudja a történetírás, hogy azokat, akik nagyon tekintélyes arisztokrata családok (Alba herceg stb.) birtokain éltek, nem zaklatták. Erről árulkodik a nem sokkal később meghozott törvény szövege is, ahol az uralkodó kifejezetten a grandokat, és a tanácsosokat kéri, hogy legyenek a hatóságok segítségére, hogy a törvénynek érvényt tudjon szerezni az igazságszolgáltatás.⁶⁰ Talán a legikonikusabb példa a Kolumbusz atlanti felfedező útját is hitelező kincstartó, a *converso* Luis de Santángel, akinek az inkvizícióval szemben teljes immunitást

adott az uralkodópár. Számos befolyásos, jómódú zsidó keresztapaságát valamely püspök, a toledói érsek, a pápai legátus vagy maga az uralkodópár vállalta, az uralkodók mellett tanácsosként, udvari orvosként, jogászként, bankárként, hivatalviselőként stb. számosan maradtak 1492 után is *conversók*.⁶¹ A fentebb említett Isaac Abravanel bankár és pénzváltó nem volt hajlandó felvenni a katolikus vallást, ezért távozott Nápolyba, míg a fentebb már szintén említett kasztíliai főrabbi és bankár, Abraham Seneor nyolcvan esztendőskorában vette fel a kereszténységet, a keresztzülök az uralkodók, Izabella és Ferdinánd voltak. Azok egy része, aki 1492-ben távozott, pár évvel később gond nélkül visszatért, felvette a kereszténységet, és könnyedén visszaszerezte javait.⁶² Sokan azonban úgy tértek vissza, hogy nem akarták felvenni a kereszténységet, ezért azt mondták, hogy ők nem a spanyol királyságokból származnak, hanem külföldiek, ezért rájuk a spanyol törvények nem vonatkoznak. Azt, hogy ez nagy számban történt, valószínűsíti, hogy a politika hamar reagált, 1499-ben már úgy rendelkeztek az uralkodók, hogy a külföldről az országba visszajönni szándékozó zsidókat csak úgy engedjék be – fő- és jószágvesztés büntetés terhe mellett –, hogy írásban és tanúkkal bizonyítják, hogy idegenben „át-tértek szent katolikus hitünkre”.⁶³ A keresztények közül sokan nem értettek egyet az erőszakos térítéssel, mondván, hogy mivel nem önként és meggyőződésből vették fel azt a zsidók, így nem is lesznek igazán keresztények. A keresztény hitre áttért zsidóság a pénzügyi helyzetét és politikai befolyását a királyi udvarban és a városokban, egyházakban és az arisztokrácia körében továbbra is sértetlenül megőrizte.⁶⁴ 1492 után tilos volt zsidónak (*judío*) nevezni bárkit is, az inkvizíció ezt büntette, hiszen 1492 után hivatalosan (papíron) minden zsidó, aki a királyságokban maradt, felvette a katolikus hitet, zsidó vallású lakosság nem maradhatott spanyol területen.⁶⁵ A feszültség, a bizalmatlanság, a zsidó–iszlám összecsapástól való félelem azonban nem szűnt meg, az időről időre napirenden volt a 16–17. században.

7. A granadai kapitulációk (1491) és a Pragmática de conversión (1502)

A spanyol politika a 15. század második felére – Konsztantinápoly eleste (1453) után – már pontosan látta, hogy az oszmánok megerősödése új lendületet fog adni az iszlámnak, ezért létkérdés volt a *reconquista* beteljesítése még azelőtt, hogy az oszmánok odaérnek. A feltételei ennek azonban akkor nem álltak fenn, mert Kasztíliában IV. Henrik (1454–1474), Aragóniában pedig II. János (1458–1479) uralkodását a kaosz, a belvillongások, polgárháborús állapotok fémjelezték, miközben Hódító II. Mohamed szultán ezek alatt az évtizedek alatt meghódította Szerbiát, Boszniát, Albániát és egész Anatóliát. Granadában a mórokkal szembeni eredményes fellépésre csak a belső stabilitás helyreállítását követően kerülhetett sor. Izabella trónra kerülése (1474) után sikerrel győzte le mind a belső (a Johanna trónkövetelőt támogató spanyol), mind a külső

(a Johanna trónkövetelőt támogató portugál) ellenségeit. Ferdinánd trónra kerülése Aragóniában és a portugálokkal kötött békeszerződés (1479) után az erőket a mórokkal szembeni fellépésre lehetett összpontosítani. 1480-ban az oszmánok Itáliában próbáltak szerencsét, Otranto elfoglalása (1480–1481) már a vészharangot kongatta meg az Ibériai-félszigeten is. A granadai háború során mindenféle kósza hírek keringtek arról, hogy a Naszridák a Mameluk szultánok segítségét kérték, vagy az, hogy az oszmánok hajóhaddal jönnek a mórok megsegítésére, erre a félelemre erősítettek rá az olyan mozgások, mint Málta oszmán ostroma (1488).⁶⁶ A félszigetről a mórok kiszorítása stratégiai jelentőségű volt, ami a spanyol uralkodókat annak mielőbbi elérése ösztönözte. Ezt kompromisszum árán lehetett megoldani.

A háború végén a granadai Naszrida uralkodó és a spanyol uralkodópár között folytatott tárgyalások eredményeként egy 77 (ad hoc jellegű, a háborús cselekményekhez kapcsolódó és hosszú távú kérdéseket tárgyzó) cikkelyből álló kapituláció jött létre (1491). Az egyezés keretében részletesen szabályozták a mór lakosság jogait, a mór–keresztény kurzusváltás utáni viszonyokat, a joghatóság kérdését, tisztázták a személyi, családi, tulajdoni, öröklési kérdések vonatkozásában alkalmazandó jogot, továbbá a költözési, kereskedelmi, fegyverviselési, vallási, oktatási, kulturális viszonyokat, valamint az adó ügyét. Ezekből a fontosabbakat emelem ki, amelyek a téma szempontjából lényegesek. A mórok akaratuk szerint szabadon maradhattak saját szülőföldjükön (Granadában), ott ahol a mór uralom alatt is éltek, megtarthatták (iszlám) vallásukat, (arab) nyelvüket, iskoláikat, mecsetjeiket – a mecsetekbe keresztények még csak be sem léphettek (!) –, saját korábbi ingó és ingatlan vagyonukban sértetlenek maradtak, tarthattak lovat, viselhetek fegyvert (de nem birtokolhattak puskaport vagy tüzfegyvert), nem kellett megkülönböztető jelet viselniük, mint a zsidóknak. Szabadon házasodhattak, azzal, akivel csak akartak (azaz úgy muszlimokkal, mint keresztényekkel vagy zsidókkal), az egyezés megkötése előtt az iszlám hitre áttért keresztényeket (*renegados*) nem kényszeríthették vissza a keresztény hitre, nem is vegzálhatták őket az áttérés miatt, sőt az ilyen házasságból született gyermekek esetében ugyanígy kellett eljárni. A mórok saját ügyeikben a saját törvényeik és szokásaik szerint járhattak el, saját bíráik ítélték felettük, ha kereszténnyel kerültek jogvitába, akkor vegyes (keresztény és mór tagokból álló) bíróság járt el az ügyben. Joghatóságot felettük a spanyol korona nevében az uralkodópár vagy valamely világi vagy egyházi képviselője gyakorolhatott, de zsidó semmi esetre sem. Kikötötték, hogy a keresztény uralom alatt a mórokkal tiszteletteljesen és odaadón kell majd bánni. Rögzítették azt a fontos elvet, hogy „az apák vétkéért a fiak nem felelnek”, az előkelőket (bírók, kádik, muftik stb.) személyes szolgárára az uralkodók sem vethették, egyebekben szabadon a spanyol korona vagy bármely spanyol nemes szolgálatába állhattak a mórok. Ha akartak, szabadon berber földre távozhattak, az uralkodópár hajót volt köteles adni számukra, és biztosítani azt, hogy a kikötőkben ne zaklassák vagy fosszák ki őket. Minden ingó és ingatlan vagyonukkal

szabadon rendelkeztek, bárkinek szabadon eladhatták, ha nem tudták, akkor a jövedelmeit berber földre távozva is húzhatták, gondnokot hagyva hátra. A spanyol uralkodópár általános amnesztiát hirdetett a háborúban részt vett móroknak, ígéretet kaptak, hogy a háború alatt a fogságukba esett és ott megsebesített vagy megölt keresztény foglyok miatt nem lesznek felelősségre vonva. Sőt, a háború során bármely módon szerzett (rablott) minden jószágot (arany, ezüst, ékszerek stb.) megtarthattak, azokat a keresztény foglyokat, akiket korábban berber földre vittek, nem kell visszahozniuk, ha pedig már ott eladták rab-szolgának, az árát sem kell odaadni a fogoly hátrahagyott rokonainak. Az egyezés szerint a keresztény fogságban lévő mórokat 5–8 hónapon belül szabadon kellett engedni, ahogyan a félszigeten mór fogságban lévő keresztényeket is. A mórok szabadon kereskedhettek berber földön, Kasztíliában és Aragóniában. Az egyezés ugyan a mórokkal kötött, de az utolsó cikkelye a granadai zsidókra vonatkozott, miszerint azok, ha három éven belül nem hajlandók áttérni a keresztény hitre, akkor távozniuk kell berber földre. Pár hónappal később kiadták a már fentebb tárgyalt Alhambra rendeletet.

Az egyezés látványos engedékenysége a mórokkal szemben nagyon erősen kitűnik a szövegből, ami a későbbiek fényében nyilvánvalóan taktikai húzás volt, mert az uralkodók már szerették volna lezárni a háborút, és azt leginkább engedmények árán teheték. Kezdetben az új granadai érsek, a *judeoconverso* Hernando de Talavera a granadai kapitulációt és a mór lakosságot tiszteletben tartva csak puha eszközökkel igyekezett a keresztény hitre térítéssel, maga megtanulta az arab nyelvet, megíratta az első spanyol–arab szótárt (1505), de nem hozott látványos eredményt a politika számára. Ezt látva, Izabella királynő gyóntatója, és egyben toledói érsek, Francisco Jiménez de Cisneros (1495–1517) erőteljesebb fellépést követelt, amit az uralkodók politikája tükrözött is. Fokozatos, közvetett intézkedésekkel terelték a muszlim lakosságot arra, hogy az felvegye a kereszténységet, hamarosan megtiltották a fegyverviselést, majd a földvásárlást is számukra, ellenben szorgalmazták keresztények betelepítését Granadába, új adókat vetettek ki a muszlim lakosságra.⁶⁷ Cisneros 1499-ben Granadában járva máglyán égettette el a híres mór (Naszrida) könyvtárat, az orvosi témájú könyvek kivételével az összes irodalmi, történelmi és különösen a vallási témájú műveket. Cisneros szorgalmazására teret nyert az erőszakosabb térítés, ami az első granadai (Alpujarra) zendüléshez vezetett (1499–1501) – ez párhuzamosan zajlott a spanyol részvétellel is folyó első velencei–oszmán háborúval (1499–1503) –, amire a spanyol politika határozottan válaszolt. Izabella királynő kiadta az első rendeletet, amely a kereszténység felvételére vagy távozásra kötelezte a mór lakosságot (1502) Kasztíliában, abban Granadát is beleértve. A szöveg citálja úgy az eszmei (küzdelem a szent katolikus hit ősi ellenségével), mint a tapasztalati, gyakorlati okokat (az iszlám hiten maradókat a kereszténységre már áttért volt muszlimokkal fenntartott kapcsolatuk révén visszatérítik őket az ősi hitükre, csakúgy, mint az a *judeoconversók* esetében is történt) számba véve döntött úgy, hogy „jobb megelőzni a bajt, mint várni

azt, hogy a büntettet elkövessék és utána büntetni”.⁶⁸ Meg is nevezi, hogy harcban állnak úgy a mórokkal Afrikában, mint az oszmánokkal is a Földközi-tengeren, a nyomás alatt és a szabályozás ellenére voltak, akik mégis távoztak.⁶⁹ Innentől kezdve az addig keresztény uralom alatt élő muszlim vallású mór lakosságot (*mudéjar*), immáron felvéve a kereszténységet, új elnevezéssel illették (*morisco*), hivatalosan az iszlám megszűnt Kasztíliaiban, de Aragóniában (Aragónia, Valencia, Katalónia) nem, ott csak két évtizeddel később, már a Habsburgok vezették be a rendeletet.⁷⁰ Érdekeség, hogy egy algír mufti kiadott egy, a granadai móroknak szóló fatvát, amelyben feloldotta őket az iszlám előírásainak kényszer alatti megsértésének ségényétől.

A spanyoloknak az iszlám megerősödésétől való félelmét Granada visszahódítása sem oldotta, minden igyekezetükkel azon voltak, hogy csökkentsék a kockázatát egy esetleges újabb iszlám invázióknak. A fő cél az volt, hogy Granada ne válhasson a lázadások kiindulópontjává és az afrikaiak fogadjává. Az 1510-es években újabb és újabb szigorítások jöttek, megtiltották a *morisco* lakosságnak, hogy bármely olyan tárgyat viseljen nyilvánosan, amely fegyverként is használható (például a tórt), megtiltották a hagyományos mór viseletet az utcán, betiltották az arab nyelvű könyveket, vagy azt, hogy *moriscók* a pénzverdében dolgozzanak.⁷¹ Izabella végrendeletében örökösének a hitetlenekkel (*moros y los turcos*) való küzdelem folytatását kötötte ki. Már a *reconquista* után, de még Izabella életében a spanyolok fontos stratégiai jelentőségű pontot foglaltak el Afrikában – Melilla (1497) –, amely politika a következő időszakban is folytatódott, Cazaza és Mazalquivir (1505), Peñón de Vélez de la Gomera (1508), Orán (1509), Bujía

és Tripoli (1510), Algírt viszont két ostrom (1516, 1519) ellenére sem sikerült bevenni. A spanyolok és az oszmánok közötti harc a Földközi-tengeren az egész 16–17. században kitartott, a harc forgandó szerencsével folyt, a korona *morisco* lakossággal szembeni magatartása hol erélyesebb volt, hol enyhült, aminek az egyik mozgatórugója az oszmánokkal szembeni küzdelem hullámzása volt, erről a kora újkori részt tárgyaló tanulmányban lesz szó.

8. Összegzés helyett...

A (késő) középkori spanyol politikai kultúra oszlopai az Ibériai-félsziget felszabadítása, a mórok kiűzése (geostratégia) mellett a (katolikus) vallási egység megteremtése és megőrzése (messianisztikus felfogás) voltak. A spanyol öntudat a *reconquista* harcaiban formálódott az évszázadok során, és amelyben a katolikus hit, az iszlámmal szembeni küzdelemben a kötőszövetet jelentette. A korona a döntéseket sajátos politikai, vallási és társadalmi széttagoltság szegélyezte paradoxonok és paranoiák szorításában volt kénytelen meghozni. A középkori spanyol politika a *reconquista* váltakozó forgatagában megértette, hogy az összetartás és az egység elengedhetetlen a túléléshez, és még inkább az iszlámmal szembeni küzdelem sikeréhez, a *reconquista* beteljesítéséhez. Az egység létrehozása és annak megőrzése a legbelső lényege a spanyol politikai kultúrának, ami a középkor hosszú küzdelmeinek tapasztalatából a kora újkorba is átöröklődött, és a spanyol politika viselkedése úgy a középkorban a félszigeten, mint a kora újkorban a világban csak ennek ismeretében érthető meg.

LIKTOR, ZOLTÁN ATTILA

Recuperata fuit Hispania. Die zwei Säulen der (spät-)mittelalterlichen spanischen politischen Kultur (Zusammenfassung)

Die beiden Säulen der (spät-)mittelalterlichen spanischen politischen Kultur waren die Befreiung der iberischen Halbinsel, die Vertreibung der Mauren (Geostrategie) und die Schaffung und Bewahrung der (katholischen) religiösen Einheit (messianischer Imperialismus). Die spanische nationale Identität wurde in den Schlachten der Reconquista geformt, in denen sich der katholische Glaube als wichtigstes Bindeglied im Kampf gegen den Islam erwies.

Während der Reconquista erkannten die spanischen Monarchen, dass die politische und religiöse Einheit für das Überleben und mehr noch für den Erfolg des Kampfes gegen die Mauren, die Erfüllung der Reconquista, unerlässlich war. Die Erreichung der politischen Einheit und ihre Bewahrung wurde zum innersten Wesen der spanischen politischen Kultur im (Spät-)Mittelalter, die aus der Erfahrung der langen Kämpfe mit den Mauren geerbt wurde.

LIKTOR, ZOLTÁN ATTILA

Recuperata fuit Hispania. The two columns of the (late) Medieval Spanish political culture

(Abstract)

The two columns of the (late) Medieval Spanish political culture were the liberation of the Iberian Peninsula, the expulsion of the Moors (geostrategy) and the creation and preservation of the (Catholic) religious unity (Messianistic imperialism). The Spanish national identity was formed in the battles of the *Reconquista*, in which the Catholic faith proved to be the most important link during the struggle against the Islam. During the *Reconquista*, the

Spanish monarchs understood that the political and religious unity were essential for the survival, and even more so for the success of the struggle against the Moors, the fulfillment of the *Reconquista*. To reach the political unity and its preservation became the innermost essence of the Spanish political culture in the (late) Middle Ages, which was inherited from the experience of the long struggles with the Moors.

Jegyzetek

- ¹ „A Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24-4 kódszámú Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.”
- ² KENNEDY, Hugh: *The Great Arab Conquest, How the Spread of Islam Changed the World We Live In*. [h. n.] 2007. Da Capo Press, 310. p.
- ³ O'CALLAGHAN, Joseph: *Reconquest and Crusade in Medieval Spain*. Philadelphia, 2004. University of Pennsylvania Press, 7. p.
- ⁴ *Novísima Recopilación de las Leyes de España*. Tomo I, Madrid, 1805. Libro I, Título I, Ley XV (1643).
- ⁵ O'CALLAGHAN 2004. 16. p.
- ⁶ Uo. 24. p.
- ⁷ MENÉNDEZ PIDAL, Faustino: *La nobleza en España: ideas, estructuras, historia*. Madrid, 2015. Real Academia de la Historia, 125. p.
- ⁸ O'CALLAGHAN 2004. 33. p.
- ⁹ Uo. 50. p.
- ¹⁰ TORRES FONTES, Juan: *Documentos de Alfonso X el Sabio*. Murcia, 2008. University of Murcia, 345. p.
- ¹¹ DE LAMA, Víctor: Un breve de Inocencio VIII dirigido a los Reyes Católicos, que nunca recibieron, y la financiación de los Santos Lugares. *En la España Moderna*, 2015. Vol. 38. 231–240. p. https://doi.org/10.5209/rev_ELEM.2015.v38.49042.
- ¹² Uo. 233. p.
- ¹³ BALDWIN, Philipp: Charles of Anjou, Pope Gregory X and the crown of Jerusalem. *Journal of Medieval History*, 38. (2012) Vol. 4. 1–19. p. <https://doi.org/10.1080/03044181.2012.725181>.
- ¹⁴ A magyar uralkodók címei közé a Jeruzsálem királya titulus Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc házassága révén került be újra, a 18. században.
- ¹⁵ ANDERLE Ádám: Az aragón kapcsolat. *Történelmi Szemle*, XXXVI-II. (1996) 4. sz. 401–411. p.
- ¹⁶ Kép forrása: Spanish School, 15th century – Queen Isabella I of Spain, Queen of Castille (1451–1504)–RCIN403445–Royal Collection. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Spanish_School,_15th_century_-_Queen_Isabella_I_of_Spain,_Queen_of_Castille_\(1451-1504\)_-RCIN_403445_-_Royal_Collection.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Spanish_School,_15th_century_-_Queen_Isabella_I_of_Spain,_Queen_of_Castille_(1451-1504)_-RCIN_403445_-_Royal_Collection.jpg).
- ¹⁷ Kép forrása: Coat of Arms of Ferdinand II of Aragon with supporters (1513–1516). Heraldry, saját munka. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Coat_of_Arms_of_Ferdinand_II_of_Aragon_with_supporters_\(1513-1516\).svg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Coat_of_Arms_of_Ferdinand_II_of_Aragon_with_supporters_(1513-1516).svg).
- ¹⁸ E tanulmány szűkös keretei között ennek érdemleges tárgyalására nincs lehetőség, csupán a folyamat utolsó szakaszával lehet foglalkozni röviden.
- ¹⁹ SCHÜLLER PIROLI, Susanne: *Los papas Borgia Calixto III y Alejandro VI*. Valencia, 1991. Edicions Alfons i Magnànim, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, 36. p.
- ²⁰ FERNANDEZ ÁLVAREZ, Manuel: *Isabel la Católica*. Barcelona, 2003. Espasa, 139. p.
- ²¹ SCHÜLLER PIROLI 1991. 110. p.
- ²² Uo. 155. p.
- ²³ EDELMAYER, Friedrich: ¿Descubrimiento o encuentro? Maximiliano I y los Reyes Católicos. In RIBOT GARCÍA, Luis Antonio – CARRASCO MARTÍNEZ, Adolfo – FONSECA, Luis Adao da (ed.): *El Tratado de Tordesillas y su época I*. Valladolid, 1995. 217–226. p., WIESFLECKER, Hermann: Maximilian I. und die habsburgisch-spanischen Heirats- und Bündnisverträge von 1495/96. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 67. (1959) 1–52. p. <https://doi.org/10.7767/miog.1959.67.12.1>.
- ²⁴ KAMEN, Henry: *La Inquisición española: Mito e historia*. Crítica, Barcelona, 2023. 18. p. A 11. század óta keresztény uralom alatt lévő Valladolid városban – amely egy időben királyi székhelynek is otthont adott – a muszlimok mecseteket tarthattak meg, házat, földet, szőlőt bírhattak szabadon, egészen a 16. század elejéig.
- ²⁵ KENNEDY 2007. 311. p.
- ²⁶ KAMEN 2023. 14. p.
- ²⁷ DEL PILAR RÁBADE OBRADÓ, María: La elite judeoconversa de la Corte de los Reyes Católicos y el negocio fiscal. *En la España Medieval*, 37. (2014) 217. p. https://doi.org/10.5209/rev_ELEM.2014.v37.44455.
- ²⁸ *Novísima Recopilación...*, Tomo V, Libro XII, Título I, Ley I (1380).
- ²⁹ KAMEN 2023. 31. p.
- ³⁰ HERING TORRES, Max: La limpieza de sangre. Problemas de interpretación: acercamientos históricos y metodológicos. *Historia Crítica*, 45. (2011) 36. p. <https://doi.org/10.7440/histcrit45.2011.03>.
- ³¹ *Novísima Recopilación...*, Tomo V, Libro XII, Título I, Ley II (1413).
- ³² KAMEN 2023. 32. p.
- ³³ Uo. 60. p.
- ³⁴ Uo. 21. p.
- ³⁵ Uo. 35. p.
- ³⁶ DEL PILAR RÁBADE OBRADÓ, María: Ser judeoconverso en la corona de Castilla en torno a 1492. *Kalakorikos: Revista para el estudio, defensa, protección y divulgación del patrimonio histórico, artístico y cultural de Calahorra y su entorno*, 10. (2005) 37–56. p.
- ³⁷ KAMEN 2023. 385. p.
- ³⁸ *Novísima Recopilación...*, Tomo V, Libro XII, Título III, Ley I. A törvény szerint eretneknek tekintették azt, aki meg van keresztelve, de nem vallja a szent katolikus hit dogmáit, és ha az egyházi törvényszék emiatt elítélte, javai koronára szállnak.
- ³⁹ SICROFF, Albert: *Los estatutos de limpieza de sangre: Controversias entre los siglos XV y XVII*. Taurus, 1985., DE SALAZAR ACHA, Jaime: La limpieza de sangre. *Revista de la Inquisición*, (1991) 289–308. p.
- ⁴⁰ BELLESTEROS DIEZ, José Antonio: Judios y conversos en Castilla. *Proserpina* 5. 1986. 64. p.
- ⁴¹ *Novísima Recopilación...*, Tomo V, Libro XII, Título II, Ley II (1480).
- ⁴² *Novísima Recopilación...*, Tomo V, Libro XII, Título II, Ley III (1501).

- ⁴³ *Novísima Recopilación...*, Tomo I, Libro I, Título I.
- ⁴⁴ RODRIGO ITURRALDE, Cristian: *La Inquisición, un tribunal de misericordia*. Ediciones Parresía, 2019. 323. p.
- ⁴⁵ DÍAZ DE LA CARRERA, Diego: *Compilacion de las Instrucciones del Oficio de la Santa Inquisicion*, Madrid, 1667.
- ⁴⁶ ITURRALDE 388–397. p.
- ⁴⁷ KAMEN 2023. 333. p.
- ⁴⁸ Uo. 328. p.
- ⁴⁹ Uo. 335. p.
- ⁵⁰ Uo. 278. p.
- ⁵¹ Uo. 330. p. Valenciában az 1566 és 1609 között eljárás alá vont személyeknek kevesebb mint 2%-a végezte a máglyán, a Kanári-szigetek esetében az 1504 és 1820 közötti időszakban a 2263 eljárás alá vont személy közül összesen 11 ember volt, akit máglyára küldtek.
- ⁵² *Novísima Recopilación...*, Tomo V, Libro XII, Título I, Ley IV (1498).
- ⁵³ KAMEN 2023. 111. p.
- ⁵⁴ Uo. 352. p.
- ⁵⁵ A teljes szöveget lásd *Novísima Recopilación...*, Tomo V, Libro XII, Título I, Ley III (1492).
- ⁵⁶ DEL PILAR RÁBADE OBRADÓ, María: Ser judeoconverso en la corona de Castilla en torno a 1492. *Kalakorikos: Revista para el estudio, defensa, protección y divulgación del patrimonio histórico, artístico y cultural de Calahorra y su entorno*, 10. (2005) 37–56, 45. p.
- ⁵⁷ KAMEN 2023. 42. p.
- ⁵⁸ MIKHAIL, Alan: *God's Shadow. Sultan Selim, His Ottoman Empire, and the Making of the Modern World*. New York, 2020. Liveright, 173. p.
- ⁵⁹ KOMORÓCZY Géza: *A zsidók története Magyarországon I. A középkortól 1849-ig*. Pozsony, 2012. Kalligram, 344. p.
- ⁶⁰ *Novísima Recopilación...*, Tomo V, Libro XII, Título II, Ley II (1498).
- ⁶¹ KAMEN 2023. 43. p.
- ⁶² Uo. 50. p.
- ⁶³ *Novísima Recopilación...*, Tomo V, Libro XII, Título I, Ley IV (1499), ezt később II. Fülöp is megerősítette (1558).
- ⁶⁴ DEL PILAR RÁBADE Obradó op. cit. (2014) 219. p.
- ⁶⁵ KAMEN 2023. 403. p.
- ⁶⁶ MIKHAIL 2020. 112. p.
- ⁶⁷ DOMÍNGUEZ ORTIZ, Antonio – VINCENT, Bernard: *Historia de los moriscos – Vida y tragedia de una minoría*, Revista de Occidente, Madrid, 1978. 18. p.
- ⁶⁸ *Novísima Recopilación...* Tomo V, Libro XII, Título II, Ley III.
- ⁶⁹ DE TAPIA SÁNCHEZ, Serafín: 1502 en Castilla la vieja, de mudéjares a moriscos. *Edad Media*, 17. (2016) 153. p.
- ⁷⁰ DOMÍNGUEZ ORTIZ–VINCENT 1978. 17. p.
- ⁷¹ Uo. 21. p.

